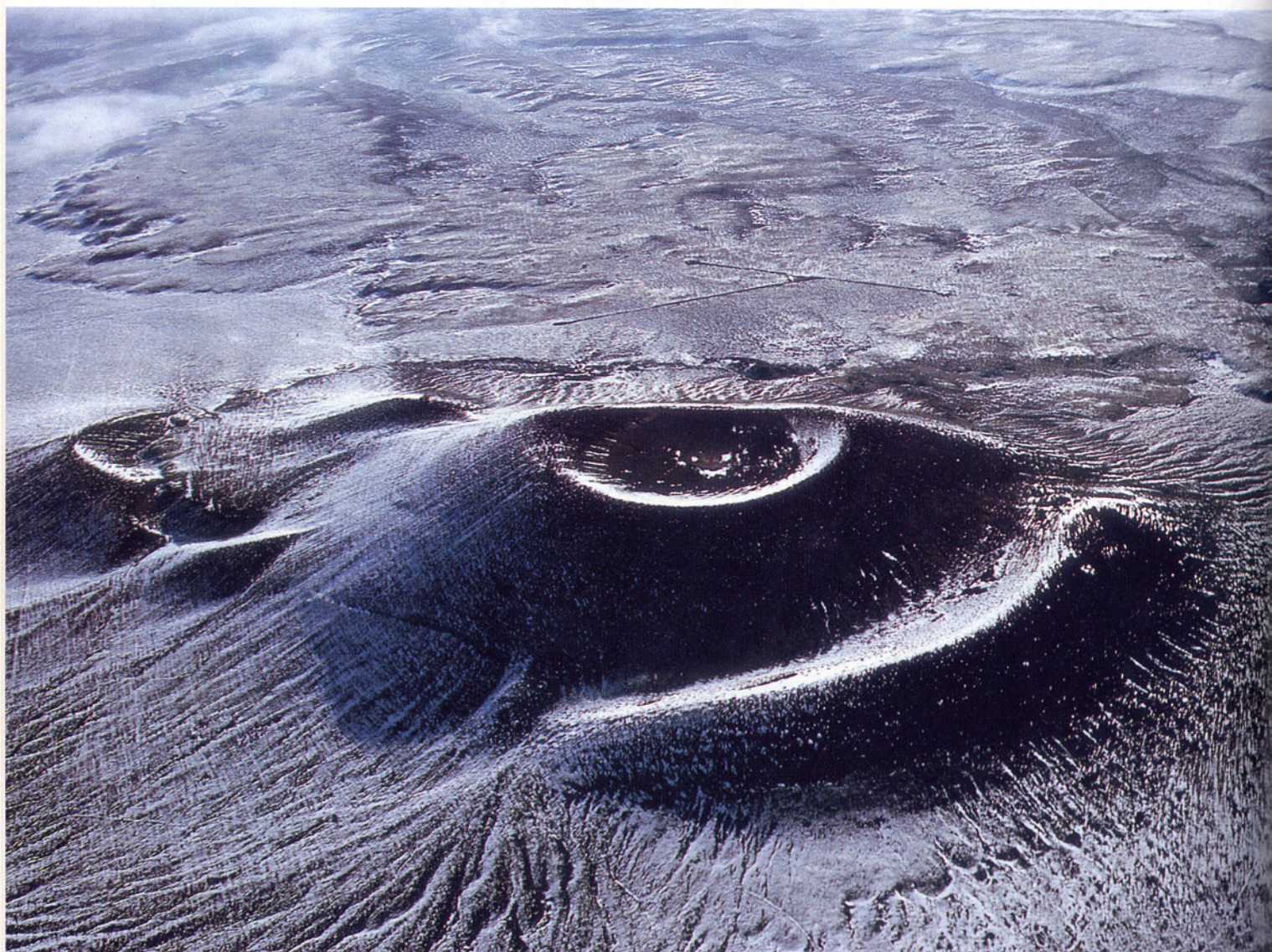
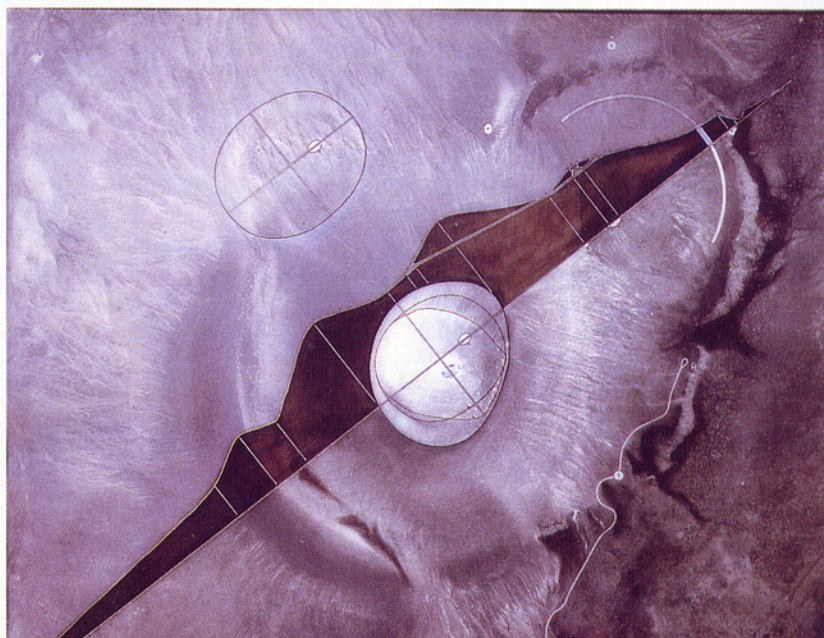

De mooiste kleuren zie je niet overdag, maar 's nachts bij volle maan

Licht als kunst

Een luchtopname van de Roden Crater in de Painted Desert in Arizona. Voor de Amerikaanse kunstenaar James Turrell de ideale plaats om er zijn observatorium van het licht te vestigen (boven, foto Michael Yost). Een bovenaanzicht met de zijkant van de krater er doorheen geprojecteerd (onder, ill. William Nettles).

Vele eeuwen lang vormden kunsten en wetenschappen een hechte twee-eenheid. Sedert het begin van onze eeuw sloegen beide disciplines echter eigen wegen in. Bij de Amerikaan James Turrell (44) daarentegen zijn kunstenaar en wetenschapsman weer in één figuur verenigd. Gebruik makend van gegevens uit geologie en sterrenkunde, verbouwt hij een vulkaankrater in de Painted Desert woestijn van Arizona tot een observatorium. Daar zullen de bezoekers, vanaf 1990, de bewegingen en de kleurschakeringen van zon, maan en sterren kunnen volgen.

De Amerikaanse staat Arizona beantwoordt sterk aan het beeld dat Europeanen van een „cowboy-landschap” hebben. Het is er overwegend bergachtig en er zijn uitgestrekte woestijnen waar de grootste concentraties Navaho en Hopi-Indianen van de Verenigde Staten wonen. In het noorden gaapt kilometers diep en breed de Grand Canyon in de aarde. De geologen zijn het er nog altijd niet over eens hoe dit unieke natuurverschijnsel ontstond.

Aan boord van het Cessna-vliegtuigje waarin Turrell ons de streek laat zien, lijken de rode bergwanden van de Canyon minder dreigend. Diep beneden kronkelt bedrieglijk kalm de groene, woeste Colorado rivier. Miljoenen jaren geleden bestond Arizona uit binnenzeeën, die gaandeweg droog kwamen te liggen, waarna er dinosaurussen leefden. Nog geregeld worden hun overblijfselen opgegraven.

Ergens in het midden of in het late Pleistoceen (tussen 700.000 en 200.000 jaar geleden) vonden hier de laatste grote vulkaanuitbarstingen plaats. Tijdens dit zogenaamde Tappan-tijdperk werd de Roden Crater gevormd. Deze krater zal Turrell nu bestemmen voor zijn levenswerk: een observatorium.

De Roden Crater staat op het oostelijke gedeelte van het vulkanische veld dat painted Desert genoemd wordt vanwege de schitterende rose, gele en oranje tinten die het woestijnzand kleuren. Een andere krater in de buurt ontstond door de inslag van een gigantische meteoriet en heet daarom Meteor Crater. De NASA heeft de krater nu in gebruik als museum en onderzoekscentrum. Men liet er een aantal jaren geleden astronauten met het maanwagentje proefrijden. Van minder recente datum zijn de ruïnes van als flatgebouwen opeengestapelde nederzettingen waarin de oorspronkelijke Indiaanse bewoners tot de allerlaatste vulkaanuitbarsting (rond 800) woonden.

Misleidend licht

„Eigenlijk doe ik hetzelfde als die Indianen”, zegt Turrell in zijn kantoortje in het dichtstbijzijnde dorp Flagstaff. „Zij bouwden behalve hun huizen ook observatoria om zon- en maanstanden te kunnen volgen, zodat ze konden zien wanneer er geoogst moest worden. Archeologen hebben dat nooit onderkend. Ze braken die gebouwen af omdat ze dachten dat het „geheim” eronder begraven lag, terwijl een simpele spleet in de muur boven het hele mysterie bevatte.”

Dergelijke observatoria, waar je met het blote oog hemellichamen kunt waarnemen, komen ook elders in de wereld voor (bijvoorbeeld in India, waar het negentiende-eeuwse Jai Singh „Naked Eye Observatory” nog geheel intact is). Het observatorium dat Turrell en zijn medewerkers van de Skystone Foundation scheppen, wordt echter meer dan alleen een oogst-kalender.

Sinds het begin van zijn carrière is Turrell gefascineerd door licht en kleur. In zijn toenmalige atelier in Los Angeles manipuleerde hij de stoplichten, die op de hooke stonden, dusdanig dat hun lichtval binnenshuis een visueel aantrekkelijk schouwspel opleverde. Met neonlicht transformeerde Turrell in 1976 een aantal zalen in het Stedelijk Museum in Amsterdam. Zo plaatste hij daar onder meer in vier identieke ruimten vier verschillende kleuren neonlicht. De bezoeker baadde er letterlijk in het licht en verloor daardoor alle gevoel voor maat en ruimte. Dat kwam door de eigenschappen van de gekozen kleuren. Zo leek de blauwe ruimte oneindig groot, terwijl in de rode ruimte de wanden op de kijker afstorm-

den. Blauw + rood wordt paars, en dat resulteerde in een nevelige, broeierige, onpeilbare atmosfeer. De witte ruimte tenslotte toonde — onbarmhartig maar neutraal — hoe groot alle zaaltjes echt waren: slechts enkele vierkante meters.

Ver van de stad

Bovengenoemde voorbeelden van manipulatie met kleur zijn ingegeven door de beperkte mogelijkheden van architectuur en (kunst)licht. Maar Turrell wilde meer. Tijdens die tentoonstelling in het Stedelijk Museum stond er al een schaalmodel van de Roden Crater waar hij heel speciale plannen mee had.

Turrell was jarenlang werkzaam als vlieger. Met het maken van luchtfoto's moest hij in zijn levensonderhoud voorzien. Zijn artistieke projecten waren amper verkoopbaar. Tijdens een van die vele vliegtochten, zwevend tussen wolkenlagen, zag hij weer hoe even boven de kromming van de aarde de zuiverste kleuren zijn waar te nemen. Dat zou ook op de aardbodem mogelijk moeten zijn. Zo'n locatie moest aan verschillende voorwaarden voldoen. Allereerst zou het één vast punt moeten zijn, ver van de stad, die met haar verlichting het natuurlijke licht onzichtbaar maakt. Een lege vlakte kwam daarvoor in aanmerking. Maar daarin zou dan een object moeten staan dat een of twee kilometer boven de kromming van de aardkorst uitstak.

Turrell legde zijn plan voor aan verschillende wetenschappelijke en artistieke instellingen die zijn zoektochten per vliegtuig zouden moeten financieren. Ze haptten toe. In 1974 vond hij de ideale plek, vreemd genoeg niet eens zo ver van zijn thuisbasis in Californië: in Arizona, de staat ten oosten van Californië, stond een krater te koop.

Drie jaar later kon hij met geleend en door particulieren gesponsord geld de krater voor een onbekend gebleven bedrag kopen. Eigenaar was de rijke hout-handelaarsfamilie Riordan die het nabije kolonistendorpje Flagstaff stichtte. Hun aanwezigheid trok ook een andere miljonair naar het dorp die er een kleine sterrenwacht bouwde. In zijn kielzog kwamen wetenschapslui naar het dorp die rond de sterrenwacht en langs de snelweg naar de Grand Canyon een eigen nederzettinkje bouwden. Daarin kreeg Turrell halfweg de jaren zeventig — op voor-